

ARAB VA O'ZBEK TILLARINING SINTAKTIK QURILISHI: SO'Z TARTIBI VA GAP TUZILISHI

Nuriddinova Chexroza Shuxrat qizi,

Alfraganus universiteti, filologiya fakulteti 2-kurs talabasi,

Ilmiy rahbar: Baxtiyarova Fotimaxon Sodiqovna,

Alfraganus universiteti, f.f.n.(PhD).

Annotatsiya:

Ushbu maqolada arab va o'zbek tillarining sintaktik qurilishi, ayniqsa so'z tartibi va gap tuzilishi qiyosiy tahlil qilinadi. Har ikki tilning grammatik xususiyatlari, asosiy gap turlari va sintaktik birliklarning ifodalanish usullari ko'rib chiqiladi. Shuningdek, o'xshashliklar va farqlar misollar asosida tahlil etiladi.

Kalitso'zlar:

arab tili, o'zbek tili, sintaksis, so'z tartibi, gap tuzilishi

Аннотация:

В данной статье проводится сравнительный анализ синтаксических структур арабского и узбекского языков, с особым вниманием к порядку слов и построению предложений. Рассматриваются основные типы предложений, грамматические особенности и способы выражения синтаксических единиц в обоих языках.

Ключевые слова:

арабский язык, узбекский язык, синтаксис, порядок слов, структура предложения

Annotation:

This article provides a comparative analysis of the syntactic structures of Arabic and Uzbek, focusing particularly on word order and sentence construction. It explores the grammatical features of both languages, the main types of sentences, and the ways syntactic units are expressed. Similarities and differences are illustrated through examples.

Keywords:

Arabic language, Uzbek language, syntax, word order, sentence structure

KIRISH

Til har bir xalqning tafakkuri, madaniyati va dunyoqarashining in'ikosi bo'lib, uning grammatik va sintaktik tuzilmalari shu xalqning fikrlash tarzini aks ettiradi. Har bir til o'ziga xos fonetik, morfologik va sintaktik xususiyatlarga ega bo'lib, ayniqsa so'z tartibi va gap tuzilishi mazmunning to'g'ri va ravon yetkazilishida muhim rol o'ynaydi. Arab va o'zbek tillari — ikki turli til oilasiga mansub bo'lib (arab tili — semit tillar oilasiga, o'zbek tili — turkiy tillar oilasiga), ularning sintaktik tizimi sezilarli farqlarga ega. Shunga qaramay, har ikkala tilda ham gap tuzilishida muayyan qonuniyatlar mavjud bo'lib, ularni solishtirish orqali tilshunoslikdagi universal va milliy xususiyatlarni aniqlash mumkin. Arab tili asosan fe'l bilan boshlanuvchi gap tuzilishi (VSO) bilan ajralib turadi, bu esa unga o'ziga xos dinamik ohang va tuzilma beradi. O'zbek tilida esa fe'l odatda gap oxirida keladi (SOV), bu esa turkiy tillarga xos xususiyat bo'lib, mantiqiy izchillikni saqlashga xizmat qiladi. Bu ikki xil tartib, nafaqat grammatik qurilishda, balki tarjima jarayonida ham muhim ahamiyatga ega bo'lib, sintaktik moslik va ekvivalentlik masalalarini keltirib chiqaradi. Ushbu maqolada arab va o'zbek tillarining sintaktik qurilishi qiyosiy tahlil qilinadi. Xususan, so'z tartibi, gapning tarkibiy qismlari va ular orasidagi munosabatlar, shuningdek, ergash gaplarning ifodalanish usullari ilmiy asosda ko'rib chiqiladi. Maqolaning asosiy maqsadi — ikki til orasidagi sintaktik o'xshashlik va farqlarni aniqlash, ularni misollar yordamida yoritish va tarjimashunoslik hamda til o'rganish jarayonida amaliy ahamiyatini ko'rsatishdir.

Metodologiya

Ushbu tadqiqotda arab va o'zbek tillarining sintaktik qurilishi, xususan, so'z tartibi va gap tuzilishi qiyosiy-lingvistik yondashuv asosida o'rganildi. Qiyosiy tilshunoslik metodologiyasi orqali ikki til orasidagi strukturaviy o'xshashlik va farqlar aniqlab chiqildi.

Tadqiqot quyidagi metodlarga asoslandi:

1. **Qiyosiy tahlil usuli:**

Arab va o'zbek tillaridagi so'z tartibi, gapning sintaktik tuzilishi, ergash gaplar tizimi va gap bo'laklarining joylashuvi tahlil qilindi. Har bir holat uchun ikki tilda mos misollar keltirilib, ularning tuzilma va mazmun jihatidan taqqoslovi olib borildi.

2. **Deskriptiv (tasviriy) metod:**

Har bir tilning sintaktik tizimi mustaqil ravishda o'rganildi. Gap tuzilmasining komponentlari — ega, kesim, to'ldiruvchi, aniqlovchi, hol kabi bo'laklar strukturaviy tahlil qilindi.

3. **Sof lingvistik tahlil:**

Tadqiqotda sintaktik birliklarning morfologik ifodalanish shakllari, gap bo'laklari orasidagi grammatik va semantik bog'lanishlar o'rganildi.

4. **Misollar asosida tahlil qilish:**

Arab tilidagi jumlar Qur'oni karim, zamonaviy arab adabiyoti va darsliklaridan, o'zbek tilidagi misollar esa badiiy va ilmiy matnlardan tanlab olindi. Har bir tilga xos sintaktik xususiyatlar konkret misollar bilan yoritildi.

Tadqiqot materiali sifatida quyidagi manbalar xizmat qildi:

- Arab va o'zbek tillari grammatikalari;
- Tilshunoslikka oid ilmiy maqolalar va dissertatsiyalar;
- Tarjima amaliyotida foydalaniladigan matnlar;
- Akademik darsliklar va izohli lug'atlar.

Ushbu metodologik yondashuvlar orqali arab va o'zbek tillari sintaksisining umumiy va farqli jihatlari aniqlanib, tahliliy jihatdan asoslab berildi.

Muhokama va natija

O'tkazilgan tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, arab va o'zbek tillari sintaksisida sezilarli farqlar bilan birga ayrim o'xshashliklar ham mavjud. Bu ikki til turli til oilalariga mansub bo'lishiga qaramay, ularning gap qurilishi va sintaktik birliklar tizimi o'rtasida umumiyliklar kuzatiladi.

Eng asosiy farqlardan biri — **so'z tartibida** namoyon bo'ladi. Arab tilida odatiy so'z tartibi **fe'l-ega-to'ldiruvchi (VSO)** bo'lib, bu tartib gapga dinamik harakat ifodasini beradi. O'zbek tilida esa **ega-to'ldiruvchi-fe'l (SOV)** tartibi hukmron bo'lib, u fikrning mantiqiy izchilligini ta'minlaydi. Bu farq, ayniqsa tarjima amaliyotida muhim ahamiyat kasb etadi, chunki har bir tilning semantik markazi gapda turli pozitsiyada joylashadi.

Gap tuzilishi bo'yicha esa arab tilida **ismiy** va **fe'liy gaplar** alohida morfologik-sintaktik tizimda shakllanadi. O'zbek tilida esa gaplarning tasnifi asosan ularning ma'no va grammatik shakliga ko'ra amalga oshiriladi. Shuningdek, arab tilida ergash gaplar ko'pincha maxsus bog'lovchi harflar (misol: "inna", "li'anna", "idha") orqali bog'lanadi, o'zbek tilida esa bog'lovchi so'zlar va yordamchi fe'llar asosiy vosita hisoblanadi.

Muhokama davomida quyidagi xulosalarga kelindi:

1. Arab tili sintaksisida fe'l markaziy o'rinni egallaydi, bu esa gap tuzilmasida dinamiklikni kuchaytiradi. O'zbek tilida esa fe'l odatda gap oxirida kelib, axborotning izchil oqimini ta'minlaydi.
2. Arab tilining ergash gaplar tizimi morfologik jihatdan murakkabroq va ko'proq qur'oni tiliga xos diniy va klassik uslub bilan bog'langan. O'zbek tilida esa ergash gaplar oddiy tuzilishga ega va kundalik nutqda keng qo'llanadi.
3. Har ikki tilda ham gap bo'laklarining vazifasi o'xshash bo'lsa-da, ularning ifodalanish vositalari (ya'ni affikslar, harakatlar, bog'lovchilar) farq qiladi.
4. So'z tartibining farqlari tarjima, ikkinchi til sifatida o'rganish, va til o'rgatuvchi metodikalar uchun alohida e'tiborni talab qiladi.

Arab va o'zbek tillarining sintaktik tizimi — bu ikki xalq til madaniyati va mantiqiy tafakkurining mahsulidir. Tillarni qiyosiy o'rganish faqat nazariy ahamiyatga ega bo'lib qolmay, balki amaliy sohalarda — tarjima, til o'rgatish va sun'iy intellekt uchun til modellari yaratishda ham muhim rol o'ynaydi. Ushbu tahlil bu boradagi tadqiqotlarga asos bo'la oladi.

Хулоса

Arab va o'zbek tillarining sintaktik qurilishini qiyosiy tahlil qilish natijasida, ularning har biri o'z til oilasiga xos bo'lgan maxsus sintaktik tizimga ega ekani aniqlandi. Tilning so'z tartibi va gap tuzilishi uning grammatik tuzilmasi, madaniyati va mantiqiy tafakkuri bilan bevosita bog'liq. O'zbek tilida gapning asosiy sintaktik modeli **SOV (ega-to'ldiruvchi-kesim)** tartibiga asoslangan bo'lib, u fikrning izchil va mantiqiy tarzda ifodalanishini ta'minlaydi. Arab tilida esa **VSO (kesim-ega-to'ldiruvchi)** tartibi ustuvor bo'lib, u fe'l markaziga qurilgan dinamik va ifodali gap qurilishini yaratadi. Bu farq ikki tilning struktura va sintaktik tashkilida tub jihatdan ajralib turishini ko'rsatadi. Shuningdek, har ikki tilning ergash gaplar tizimi, bog'lovchi vositalari va gap bo'laklari tarkibi morfologik va sintaktik xususiyatlar bilan ajralib turadi. Bu holat tarjima jarayonida, til o'rganishda va o'quv metodikasini ishlab chiqishda alohida yondashuvni talab qiladi.

Qiyosiy sintaktik tahlil quyidagilarni tasdiqlaydi:

- Har bir til o'zining ichki qonuniyatlariga asoslangan sintaktik tartibga ega;
- Gap tuzilishining ifodaviy vositalari (fe'l, bog'lovchi, ergashuv) turlicha bo'lsa-da, maqsad bir xil — mazmunni to'g'ri yetkazish;
- So'z tartibining o'zgarishi mantiqiy urg'u va ma'no ustuvorligini belgilovchi vosita sifatida har ikkala til uchun ham muhim rol o'ynaydi.

Demak, arab va o'zbek tillarining sintaktik tizimini o'rganish, ularning o'zaro farqli va umumiy jihatlarini aniqlash orqali tilshunoslikka, tarjimashunoslikka, va chet tillarni o'qitish metodikasiga ilmiy asos yaratadi. Ushbu tadqiqot tilni chuqur

o'rganishga qaratilgan amaliy va nazariy faoliyatlarda muhim vosita sifatida xizmat qilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abduazizov, A. (2018). *Hozirgi o'zbek adabiy tili: sintaksis*. Toshkent: "Fan va texnologiya" nashriyoti.
2. Qurbonov, A. (2020). *O'zbek tili grammatikasi (Sintaksis)*. Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi nashriyoti.
3. Xaitov, Z. (2015). *Qiyosiy tilshunoslik: nazariya va amaliyot*. Toshkent: O'zbekiston Milliy universiteti nashriyoti.
4. Karimov, B. (2022). *O'zbek va boshqa turkiy tillar sintaksisining qiyosiy tahlili*. Samarqand: Imkon nashriyoti.
5. Sayfullayev, N. (2021). *Tarjimashunoslik asoslari*. Toshkent: Fan va texnologiya.
6. Ryding, K. C. (2014). *A Reference Grammar of Modern Standard Arabic*. Cambridge University Press.
7. Al-Jarf, R. (2020). "Word Order in Arabic and English: A Comparative Study." *Journal of Language and Linguistic Studies*, 16(3), 45–58.
8. Yusupova, G. (2023). "Arab va o'zbek tillarining sintaksis tizimidagi o'xshashlik va farqlar." *Filologiya masalalari*, 2(4), 112–118.